प्र ति ज्ञा प त्र

"बळीराजा स्मृती धरण : पर्यायी विकासनीतीचे राजकीय विश्लेषण" या विषयावरील सदरची प्रबंधिका मी शिवाजी विद्यापीठाच्या एम्.फिल.च्या पदवी परीक्षेसाठी लिहिली आहे. ही प्रबंधिका अथवा तिचा कोणताही भाग मी अन्यत्र कोठेही, कोणत्याही परीक्षेसाठी सादर केलेला नाही.

कोल्हापूर

दिनांक : 16 मे, 1994

(बाबुराव निवृत्ती पवार)

अभ्यासक.

C E R T I F I C A T E

This is to certify that ***Mr.B.N.PAWAR*** *has completed his research work for the Degree of M.Phil. in Political Science on* **"बळीराजा स्मृती धरण : पर्यायी विकासनीतीचे राजकीय विश्लेषण"** *and that he has carried out this research work in all stages, on his own efforts and under my guidance.*

Place : Kolhapur

Date : 16/5/1994

Dr.Subhash Patil
Reader,
Department of Political Science,
K.W.C. College, Sangli.

Prof. & Head
Department of Political Science,
Shivaji University
Kolhapur.

मला सदैव प्रेरणा देणा-या

ति·बापू आणि सौ·आईस

सविनय अर्पण

BARR. BALASAHEB KHARDEKAR LIBRARY
SHIVAJI UNIVERSITY, KOLHAPUR

SHIVAJI UNIVERSITY LIBRARY KOLHAPUR

ऋ ण नि र्दे श

ज्या भूमीत मी जन्मलो, वाढलो, त्या भूमितल्या या अभिनव प्रयोगाबद्दल मला कधीपासून ओढ होती· पुढे तिचे रूपांतर अभ्यासात झाले· हा अभ्यास अभिनिवेशरहित वृत्तीने, सत्यशोधनाच्या निष्ठेने आणि साधार मांडायचा, असे व्रत मी मनोमन स्वीकारले आणि ते तडीस नेण्याचा प्रयत्न केला आहे·

या शोध निबंधाचे काम पूर्ण करण्यास ज्यांनी मला सतत मार्गदर्शन व प्रोत्साहन दिले त्या सर्वांचे कृतज्ञतापूर्वक आभार मानणे हे मी माझे कर्तव्य समजतो· सर्व प्रथम माझे मार्गदर्शक व श्रीमती कस्तुरबाई वालचंद कॉलेज सांगलीच्या राज्यशास्त्र विभागाचे प्रमुख डॉ·सुभाष पाटील व शिवाजी विद्यापीठाच्या राज्यशास्त्र विभागाचे प्रपाठक डॉ·अशोक चौसाळकर यांनी मला जे बहुमोल मार्गदर्शन केले, त्याबद्दल मी त्यांचा आभारी आहे·

शिवाजी विद्यापीठ राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख डॉ·के·के·कावळेकर यांनीही मला वेळोवेळी मार्गदर्शन करून शोध निबंध पूर्ण करण्यास सहकार्य केले· राज्यशास्त्र विभागातील डॉ·वासंती रासम यांच्याकडून मला हा शोधनिबंध पूर्ण करण्याची खरी स्फूर्ती मिळाली, त्यांचे व प्रा·भारती पाटील यांचेही मार्गदर्शन मला लाभले· मी त्यांचाही ऋणी आहे·

हा शोध निबंध पूर्ण करण्यासाठी काकासाहेब चव्हाण महाविद्यालय तळमावले येथील ग्रंथपाल श्री·शिवाजी पाटील, कडेपूर कला व वाणिज्य महाविद्यालयाचे ग्रंथपाल श्री·तानाजी देसाई, सांगलीच्या एन·डी·पाटील नाईट कॉलेजचे ग्रंथपाल श्री·निवासराव तडसरे इत्यादिनी आपल्या ग्रंथालयातून मला वेळोवेळी विविध ग्रंथ उपलब्ध करून दिले· त्याबद्दल त्यांचेही ऋण शब्दांकीत मांडणे मी माझे कर्तव्य समजतो· या शोध-निबंधासाठी आवश्यक ती संदर्भ पुस्तके, कागदपत्रे, पत्रके व अन्य सर्व माहिती "शोषित शेतकरी कामगार मुक्ती संघर्ष क्रांतिसिंह मुक्त व्यासपीठ" विटा येथील कार्यालयातून डॉ·भारत पाटणकर, कॉ·जयंत निकम, श्री·जयवंत भोसले व शंकर पाटील इत्यादींनी उपलब्ध करून दिली· त्याबद्दल मी त्यांचेही आभार मानतो·

बळीराजा धरणाचे अर्ध्वयू डॉ·भारत पाटणकर यांनी या शोध-निबंधाच्या संदर्भात वेळोवेळी मार्गदर्शन केल्यामुळेच हा शोध-निबंध पूर्ण करू शकलो· कडेपूर कॉलेजचे डॉ·बाबुराव गुरव यांनी मला सतत मार्गदर्शन व प्रोत्साहन दिले· बळीराजाचे संकल्पक संपतराव पवार, श्रीमती इंदूताई पाटणकर, शलाका पाटणकर, धनाजी गुरव, जयंत निकम, मा·वसंत भोसले {वृत्त संपादक दैनिक केसरी, सांगली} यांनी अत्यंत आपुलकीने सर्व प्रकारची मदत केली· मी वरील सर्व मान्यवरांचा अत्यंत आभारी आहे·

सदर शोध-निबंध पूर्ण करण्यासाठी संत गाडगे महाराज महाविद्यालय, कापशी येथील मा·सुहास साळुंखे आणि काकासाहेब चव्हाण महाविद्यालय, तळमावले येथील श्री·पुरूषोत्तम शेठ या प्राचार्यव्दयांनी सतत मला प्रेरणा व मौलिक सहकार्य केले· त्याबद्दल मी त्यांचा आभारी आहे·

हा शोध-निबंध पूर्ण करण्यामध्ये माझे सहकारी मित्र प्रा·यशवंत पाटणे, प्रा·नवनाथ वाघमारे, डॉ·राम रईच, प्रा·तुकाराम बारबोले, प्रा·रानबा करांडे, प्रा·अजित पाचोरे, प्रा· निळकंठ शिंदे इत्यादींचे बहुमोल सहकार्य मिळाले शिवाय कराडच्या वेणूताई चव्हाण कॉलेजचे डॉ·वी·एन·गोफणे यांनी वेळोवेळी मौलिक मार्गदर्शन केले· बलवडी-तांदुळवाडीच्या अनेक बळीराजे व स्वातंत्र्यसैनिकांनी शिवाय अशोक पवार, जयवंत महाजन, अशोक जाधव, प्रकाश जाधव या तरूण कार्यकर्त्यांनी माहिती संकलनासाठी निःस्वार्थीपणे सहकार्य केले· सातारचे प्रा·दाजीबा देसाई, प्रा·महादेव माने व प्रा·राम माजगांवकर यांचेही सहकार्य मिळाले, याबद्दल मी सर्वांचे आभार मानावे तेवढे थोडेच आहे·

तसेच या शोध-निबंधाचे टंकलेखन, बांधणी व सजावट अत्यंत तत्परतेने व वेळेत दिल्याबद्दल **"रिलॅक्स सायक्लोस्टायलिंग सातारा"**चे श्री·मुकुंद ढवळे व सुशीलकुमार कांबळे यांचाही मी आभारी आहे·

अ नु क्र म णि का

पृष्ठ क्रमांक

प्रकरण पहिले	:	विषय प्रवेश	1 ते 11
प्रकरण दुसरे	:	बळीराजा धरण - प्रदेश पार्श्वभूमी	12 ते 41
प्रकरण तिसरे	:	मुक्ती संघर्ष चळवळ - एक वेगळेपण	42 ते 70
प्रकरण चौथे	:	बळीराजा धरण - एक चळवळ	71 ते 97
प्रकरण पाचवे	:	बळीराजा धरण - प्रकल्प उभारणी	98 ते 114
प्रकरण सहावे	:	बळीराजा धरण - पर्यायी विकास-नीतीचा एक प्रयोग	115 ते 143
प्रकरण सातवे	:	उपसंहार	144 ते 157
		संदर्भसूची	158 ते 162

तालिका

अ.नं.	शिर्षक	पृष्ठ
1.	बळीराजा धरणाचा आराखडा	101
2.	बळीराजाच्या पर्यायी शेतीचा नियोजित आराखडा	135
3.	संतुलित पीक पध्दतीचा नियोजित आराखडा	137

नकाशे

1.	लोकेशन मॅप	3
2.	सांगली जिल्हा उद्योगधंदे	4
3.	सांगली जिल्हा दुष्काळी प्रदेश	14
4.	सांगली जिल्हा प्राकृतिक	15
5.	बळीराजा स्मृती धरण परिसर	16
6.	बळीराजा स्मृती धरण	100

SHIVAJI UNIVERSITY LIBRARY KOLHAPUR

बळीराजा स्मृती धरण

बळीराजाची आजची अवस्था